

ՄԻ ՀԻՆ ՊԱՇՏԱՍՈՒՆՔԻ ՀԵՏՔԵՐԸ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ԱՆԻՈՒՄ

Միջնադարյան Հայաստանի հռչակավոր մայրաքաղաք Անիում լայն տարածում է ունեցել Սուրբ Աստվածածնի պաշտամունքը: Քաղաքի ամենաբարձր շինությունը՝ Մայր տաճարը (Կաթողիկե եկեղեցին), ձոնված էր նրան¹: Տաճարի կառուցումն սկսվել էր դեռևս Սմբատ 2-րդ թագավորի (977-990 թթ.) օրոք, բայց մեկ տարի անց նա մահացել էր, իսկ տաճարի կառուցումը շարունակելու և ավարտելու գործը Տրդատ ճարտարապետն իրականացրել էր Գագիկ 1-ին թագավորի (990-1020 թթ.) կնոջ՝ Կատրանիդե թագուհու հովանավորությամբ: Եկեղեցին օծվել է 1001թ.՝ ի նշանավորումն Քրիստոսի ծննդյան հազարամյակի:

Մայր տաճարը Անիի միակ պաշտամունքային օբյեկտը չէր, որ ձոնվել էր Սուրբ Աստվածածնին: Լեոն, նկարագրելով անմատչելի այն ժայռաբլուրը, որտեղ գտնվել է հին Անի բերդը, ավելացնում է. «Այդտեղ էր, ինչպես կարծում են, հայոց ամենագլխավոր և ամենաժողովրդական աստվածուհու՝ Անահիտի տաճարը... Այս ժայռի վրա էլ, ուրեմն, Լուսավորիչը կառուցած պիտի լինի եկեղեցի: Այժմ էլ (սրանից հարյուր տարի առաջ –Լ.Պ.) այնտեղ երևում է կարմիր քարերից շինված մի գեղեցիկ եկեղեցի, շրջապատված փոքրիկ մատուցներով»²: Ապա նա ավելացնում է. «Եկեղեցու մի պատի վրա, խորհրդավոր տառանջաններով ծածկված մի քար կա»³: Անվանի պատմաբանը իր վերջին դիտողությամբ, կարծես, շեշտում է տեղում՝ հին Անիում, Անահիտ դիցուհուն ձոնված նախաքրիստոնեական սրբավայրի գոյության փաստը: Եկեղեցու վերաբերյալ ավելի հստակ է արտահայտվում անվանի ճարտարապետ Վ. Հարությունյանը: Նա գրում է. «Միջնաբերդի սահմաններից դուրս, նրանից ավելի հարավ, եռանկյունաձև հրվանդանի ամենածայրին, որ գտնված է Ախուրյան գետի գալարով, միայնակ բարձրանում է, այսպես կոչված, Աղջկա բերդի եկեղեցին: Տեղում գտնված շինարարական մի արձանագրությունից իմանում ենք, որ այս ավանդապաշտական տեղում դեռ հայերի հեթանոսական ժամանակներից կանգնած է եղել Անահիտ աստվածուհու տաճարը: Գրիգոր Լուսավորիչը, քանդելով այն, տեղում կառուցել է եկեղեցի: Ավելի ուշ՝ Իվանե և Չաքարե Չաքարյան եղբայրների օրոք (12-13-րդ դդ.), վերջինի տեղում կառուցվել է նոր եկեղեցի...»⁴:

Հայտնի է, որ հեթանոս հայերի Անահիտ դիցուհու շատ գծեր նրանց քրիստոնյա սերունդները վերագրել էին քրիստոնեական Աստվածածնին, իսկ նրա պաշտամունքային օբյեկտները, վերածելով քրիստոնեական սրբավայրերի, ձոնել էին Սուրբ Աստվածածնին: Անիում նրա պաշտամունքի հնության մասին է խոսում Աշոտաշեն պարիսպներից մերս գտնվող այն եկեղեցի-մատուռը, որը կրում էր նրա անունը և հայտնաբերվել էր Ն.Մառի արշավախմբի պեղումների միջոցով⁵: Մայր Աստվածածնի պաշտամունքը տարածված է եղել ոչ միայն Անիի հին քաղաքում և հին ու նոր քաղաքների հարակից տարածքում (այս վերջինում էր գտնվում Մայր տաճարը), այլև նոր քաղաքում և քաղաքի արվարձաններում: Աշոտաշեն պարսպից դեպի հյուսիս, նոր քաղաքում էր գտնվում 1893թ. պեղված Աստվածամոր եկեղեցին (կոչված նաև «Հոռոմ տիրուհու եկեղեցի»)՝ Բագնայրի Անիի արևմտյան արվարձանի, վանական համալիրը բաղկացած էր չորս եկեղեցիներից, գավթից և սյունասրահից: Եկեղեցիներից գլխավորը Սուրբ Աստվածածինն էր՝ կառուցված Սմբատ Պահլավունու կողմից 1012թ.⁶:

¹ Լեոն, Անի, Տպավորություններ, հիշատակներ, անցածն ու մնացածը, Եր., 1963, էջ 153:

² Նույն տեղում, էջ 267:

³ Նույն տեղում, էջ 267, ծան. 1:

⁴ Վ. Հ ա ղ ո թ յ ու ն յ ա ն, Անի քաղաքը. Միջնադարյան Հայաստանի քաղաքաշինության պատմությունից, Եր., 1964, էջ 58:

⁵ Լեոն, նշվ. աշխ., էջ 252:

⁶ Վ. Հ ա ղ ո թ յ ու ն յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 66:

⁷ Մ. Հ ա ս ը ա թ յ ա ն, Բագնայր, Հայկական սովետական հանրագիտարան, հ. 2, Եր., 1976, էջ 198-199:

Բագրատունի թագավորների օրոք, և հետագայում այս եկեղեցին մեծ հռչակ էր վայելում: «Ապացույց՝ այն անշարժ կարվածքները, որոնք Անիի զանազան կողմերում էին գտնվում և նվիրված էին Բագնայրի Ս. Աստվածածին եկեղեցուն»⁸: Ամենայն հավանականությամբ, այստեղ ևս Մայր Աստվածածնի պաշտամունքին նախորդել է հեթանոս հայերի Մայր դիցուհու՝ Անահիտի պաշտամունքը, որովհետև «այս տեղի հին անունն է Բագնայր, ուր եղել են բազիլիկներ՝ մասնավորապես այժմ գոյություն ունեցող քարայրերի մոտ»⁹ և «քրիստոնեության մուտքը բոլորովին չէ ոչնչացրել տեղի կրոնական նշանակությունը, այլ, ինչպես և ուրիշ տեղերում, ծառայեցրել է նրան իր նպատակներին»¹⁰:

Մայր դիցուհու պաշտամունքի հետ կապված առավել խոր արմատներ, մեր կարծիքով, բացահայտում է Անիի հյուսիսային արվարձանի *Իզաձոր* անունը: Լեոն չէր ընդունում *Իզաձոր* տեղանվան *Այգեձոր* ստուգաբանությունը, որովհետև Իզաձորը «այնպիսի չոր ու այրված մի տեղ է, ուր ոչ մի ծառ չէր էլ կարող արմատ բռնել... Լեռի հող է երևում ամեն տեղ, կարծես թե մանրած կավիճ է ցանված: Իսկ ձորի կողերը մոխրագույն ապառաժներ են»¹¹: Ուրեմն, ի՞նչ կարող է նշանակել *Իզաձոր* տեղանունը: Կարծում ենք, որ այն հստակ ստուգաբանություն ունի և կազմված է *Էզ-ա-ձոր* բաղադրիչներից (*չեշտագուրկ Է>ի*): *Էզ*-ն այստեղ մատնացույց է անում հեթանոսական Անահիտի նախատիպն հանդիսացած իզական այն աստվածությանը, որը կարող էր ընկալվել ինչպես մարդակերպ, այնպես էլ՝ կենդանակերպ (հմմտ. *երինջ* «էգ հորթ, կով», բայց նաև՝ «հարս»): Ըստ երևույթին, *Իզաձոր* տեղանվան մեջ առկա են նախնադարից եկած առասպելաբանական այն պատկերացման հետքերը, ըստ որի էգն ու արուն, ձորն ու սարը առասպելաբանական մտածողությամբ ըմբռնվում էին իմաստաբանական հակադարձ այնպիսի կապի մեջ, ինչպիսին դրսևորում էին նաև մայր-հայր, երկիր-երկինք, մերթև-վերև, անձավ-ժայռ և հակադրամիասնական ընկալված այլ գույգերը: Անձավի և ձորի առասպելաբանական նույնացման և դրանց իզական սկզբունքը կրող օբյեկտներ ըմբռնվելու տեսանկյունից հետաքրքրական է առանձնապես Անիի և նրա շրջակայքի օրինակը: Հայտնի է, որ վերերկրյա Անիից բացի գոյություն ունեին նաև ստորերկրյա-անձավային Անի, որը «առաջինից ավելի մեծ ու ընդարձակ է»¹²:

Նախնադարյան և նախնադարից եկող առասպելաբանական պատկերացումների համաձայն, քարանձավն ընկալվում էր երկրի և նրան անձնավորող իզական աստվածությունների մանկածնության վայրը, ծոցը, գոգը, գիրկը, բայց նաև՝ անդրշիրիմյան աշխարհի մուտքը և այլն¹³: Անիի և նրա շրջակայքի քարանձավները ոչ միայն բնակարաններ էին, այլ նաև դամբարաններ՝ մուտքեր դեպի անդրշիրիմյան աշխարհ: Դրանցից պեղվածների մեջ ավելի կատարյալը Բագնայրի ժայռափոր բազմահարկ դամբարաններն էին: Տիգրան Հոնենցին պատկանող մի դամբարանի պատերը ծածկված են կրոնական և աշխարհիկ բովանդակության որմնանկարներով¹⁴: Այս դեպքում ևս կարելի է խոսել անձավների և Մայր դիցուհու պաշտամունքի սերտ կապի մասին, որովհետև վերջինս ուղղակի կապի մեջ էր դրված անդրշիրիմյան աշխարհի հետ, հանդես գալով միաժամանակ ծնող և կործանող, մեռցնող և հարություն տվող սկզբունքները կրող աստվածության դերում: Անիի անձավները նաև մթերանոց-պահեստներ էին և արտադրական բազմատեսակ գործունեության օբյեկտներ¹⁵: Այս առումներով ևս անձավների պաշտամունքը բաղադրամասերից մեկն էր Մայր դիցուհու բազմաշերտ և բազմաբովանդակ պաշտամունքի, որովհետև Մայր դիցուհին, լինելով հող-երկրի ոգեղեն արտահայտությունը, անձնավորում էր բերրիությունն ու պտղաբերությունը, ուստի և նախապես նա էր հանդես գալիս բարիքներ արտադրողների հա-

⁸ Լ. Ե. Ն., *նշվ. աշխ.*, էջ 272:

⁹ Թ. Թ. Ռ. Ս. մ. ան. յ. ա. ն., *Նյութեր հայկական ճարտարապետության, Եր., 1942, էջ 310*:

¹⁰ Լ. Ե. Ն., *նշվ. աշխ.*, էջ 272:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 201:

¹² Նույնը:

¹³ В. Т о п о р о в, Пещера, "Мифы народов мира", т. 2, М., 1988, стр. 311-312.

¹⁴ Վ. Հ ա ղ ո թ յ ո լ ն յ ա ն, *նշվ. աշխ.*, էջ 36:

¹⁵ Լ. Ե. Ն., *նշվ. աշխ.*, էջ 201, 206, 218, 273:

սարակական դասի (հողագործներ, անասնապահներ, ապա մաև՝ արհեստավորներ, առևտրականներ) հովանավորի դերում¹⁶։

Ի հաստատումն վերջին ասվածների, մեկ անգամ ևս անդրադառնանք Մայր դիցուհու հնագույն մակդիրներից մեկը կրած Իգաձորին։ Ինչպես Լեոն է գրում. «Իգաձորը... մի ժամանակ եռուն ու աղմկալից է եղել իբրև առևտրական շուկա։ Իսկ թե այստեղ շուկա է եղել, ցույց են տալիս այրերը, որոնցից շատերը խանութներ էին։ Այժմ էլ, մի հայացքով կարելի է ճանաչել այդ խանութները, նրանք փորված են մոխրագույն կակուղ ժայռերի մեջ, ունեն դարակներ ապրանքների համար... Այս ձորը, իհարկե, միակ շուկան չէր։ Այնտեղ, քաղաքի մեջ էլ կա շուկա։ Բայց այնտեղ չկար, չէր կարող լինել այնպիսի լայնարձակ ազատություն։ Գուցե ավելի գյուղական էր Իգաձորի շուկան։ Բայց այստեղ էլ, անշուշտ, խոնավում էին ամեն կողմից եկած վաճառողներ և զնողներ։ Այստեղ միայն շրջակա գյուղացիները չէին պարպում իրենց սայլերը, կանգնեցնում իրանց հոտերը»¹⁷։ Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը ևս, որ Անին մայրաքաղաք դարձրած Բագրատունի թագավորները, բացառությամբ մեկի, թե՛ զինվորական գործի փայլուն ներկայացուցիչներ էին, թե՛ մեծ տնտեսավարներ։ Երկրորդ դեպքում, ըստ երևույթին, գործ ունենք տեղական հին ավանդույթի շարունակական պահպանման հետ։ Այսպես, ըստ Ասողիկի (Ստեփանոս Տարոնեցի), Սմբատ 2-րդ թագավորը «հացի և զինու շատ պաշարներ ուներ։ Նույն Ասողիկը հաղորդում է և այն, որ մեծագործ, գոռոզ թագավորը Անիում խոտի մեծ ամբարանոց ուներ, որ հավաքված էր տարիներով։ Հողի մարդ էին ամենքը»¹⁸։

Մայր դիցուհին Անիում իր տոտեմական մախատիպերից մեկի հիշատակն էլ թողել է ի դեմս Անիի զինանշան էգ առյուծի։ Դա Անիի ամենամեծ բարձրաքանդակն է և գտնվում է երկրորդ պարսպի վրա, առաջինի մուտքից ոչ հեռու։ Նրա վերաբերյալ Լեոն գրում է. «Ասում են, թե Բագրատունիների զինանշանն է առյուծը... Բայց ո՞վ կարող է հաստատապես ասել, թե ճիշտ որ առյուծն էր Բագրատունիների դրոշմը։ Ոչ ոք չէ հաղորդել մեզ այդպիսի տեղեկություններ»¹⁹։ Իսկապես, եթե այդ առյուծը ոչ թե Անիի, այլ Բագրատունիների զինանշանը լիներ, ապա անկասկած էզ չէր լինի։ Բացի դրանից, եթե մա Բագրատունիների զինանշանը լիներ, ապա սելջուկ-բուրքական նվաճումներից հետո Անիին տիրացած և շուրջ 125 տարի (մինչև 1199 թ.) այստեղ իշխած մահմեդական Շադդադյանները այդ զինանշանը չէին պահպանի, որովհետև դրանով իսկ անեցիների հիշողության մեջ թարմ կպահեին հիշատակը այն օրերի, երբ Անիի տերերը Բագրատունիներն էին՝ հայոց քրիստոնյա թագավորները։

Էզ առյուծի հետ Մայր դիցուհու առասպելաբանական գուգորդման տեսանկյունից հետաքրքրական է այն փաստը, որ Ասորեստանի Ասարհադդոն թագավորը մ.թ.ա. 673 թ. Շուբրիա (հայկական Աղձնիք) հղած մամակում ուղղակի մույնացնում է նրանց։ Ասարհադդոնը Շուբրիայի թագավորին կոչ էր անում վերադարձնել իր երկիր ապաստանած ասորեստանցի փախստականներին՝ գրելով. «Հրամայիր մունետիկին կանչել քո երկրում գտնվող այդ մարդկանց, հավաքիր նրանց, ոչ մի տղամարդու չթողնես և [...] էզ առյուծի առջև՝ մեծ տիկնոջ, պարտադրիր նրանց գնալ տաճար... իմ սուրհանդակի հետ նրանք թող բռնեն Ասորեստանի ճանապարհը և ներված կլինեն»²⁰։ Ինչպես Ս. Հմայակյանն է նկատել տալիս, «այստեղ Շուբրիայի գլխավոր դիցուհին անվանված է «էզ առյուծ» և «մեծ տիկին», իսկ նրա տաճարը ընկալված է որպես կառույց, ուր մեղապարտը կարող էր ապաստան ստանալ»²¹։ Ի դեպ, ոչ միայն հայկական լեոնաշխարհի, այլև հարևան Փոքր Ասիայի և հյուսիսային Միջագետքի հնադարյան բնակիչների առասպելաբանական պատկերացումներում կատվազգի

¹⁶ Ս. Պ ե տ ր ո ս յ ա ն, Դասերը և եռադասության դրսևորումները հին ու վաղմիջնադարյան Հայաստանում, Դոկտորական ատենախոսության սեղմագիր, Գյումրի, 2001, էջ 12, 14, 24։

¹⁷ Լ ե ո, նշվ. աշխ., էջ 202։

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 273։

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 197-198։

²⁰ Ս. Հ մ ա յ ա կ յ ա ն, Վանի թագավորության պետական կրոնը, Եր., 1990, էջ 43։

²¹ Նույնը։

վայրի կենդանիները՝ առյուծներ, ընձառյուծներ, հովազներ և այլն, ըմբռնվում էին Մայր դիցուհու հետ իրենց ունեցած սերտ կապի մեջ²²:

Այսպիսով, թե՛ Մայր դիցուհու ու նրա նախնադարյան նախատիպերի, թե՛ նրա հետնորդների՝ հեթանոսական Անահիտ դիցուհու և քրիստոնեական Սուրբ Աստվածածնի պաշտամունքների, Անիում և նրա շրջակայքում հազարամյակներ շարունակ հարատևելու մասին են խոսում:

1. այստեղ անհամար անձավների՝ պաշտամունքային տեսանկյունից իզական սկզբունքը կրող օբյեկտների գոյությունը,
2. Անիի զինանշանում ներկայացված է գ առյուծի՝ նույն Մայր դիցուհու տոտեմական նախատիպը և նրա՝ սրբազան կենդանին համարվելու փաստը,
3. *Իզածոր* և *Բազնայր* տեղանունների ստուգաբանությունը (վերջինս կրած ավանում էր գտնվում Սուրբ Աստվածածին հռչակավոր եկեղեցին),
4. Անիի հին քաղաքի տարածքում Անահիտ դիցուհու տաճարի երբեմնի գոյությունը,
5. Սուրբ Աստվածածնի անունը կրող եկեղեցիների գոյությունը ինչպես Անի քաղաքում, այնպես էլ նրա արվարձաններում,
6. դրանցից մեկը Անիի, ուրեմն, մաս Բագրատունյաց թագավորության, գլխավոր սրբավայրը և ամենաբարձր շինությունը լինելու (խոսքը Անիի Մայր տաճարի մասին է) իրողությունը:

Ասվածները հիմք են տալիս Անին համարելու Մայր դիցուհու պաշտամունքի հնագույն օջախներից մեկը և, ըստ այսմ, ստուգաբանելու նրա անունը: Մեզ համար ուղենիշ կարող է հանդիսանալ նախ այն հանգամանքը, որ մեծավաստակ հայագետ Ղ. Ալիշանը *Անի*-ն համարում էր Անահիտ դիցուհուն տրված անվանումներից մեկը²³: Սրա հետ միասին, երբ ի նկատի ենք առնում, որ Դարանաղի գավառի համանուն սրբավայրն ուներ իր անվան *Հանի* տարբերակը²⁴ և, որ հայերեն մի շարք բառեր ունեն իրենց նախածայն *հ*-ով և առանց դրա տարբերակները, ապա, ամենայն իրավամբ, մեր *Անի*-ն կարող ենք համարել հայերեն *հան*/հանի «տատ, մեծ մայր» բառի տարբերակը: Դրանք սերում են *հ*-ե. նախալեզվի *an-/*Han- «տատ, հոր մայրը» արմատից: Հմմտ. իսբ. *hannaš* «տատ» (որից կրկնաբանությամբ *Hannahanna* դիցուհու անունը), հուն. *άννις* հրգ. *ana* և այլ լեզուների համապատասխան բառերը²⁵: Ուրեմն, Անին իր անունն ստացել էր Մայր դիցուհու պաշտամունքի կենտրոններից մեկը լինելու պատճառով:

Անի տեղանվան այսպիսի ստուգաբանության ճշմարտացիության օգտին կարող է վկայել նրան տրված «խնամք» բացատրությունը և: Վարդան Բարձրաբերդցին գրում է. «գքադաքն Անի, որ կոչի խնամք»²⁶, իսկ միջնադարյան «Բառգիրք հայոց»-ում կարդում ենք «*Անիացեալ* – խնամեալ, կամ խնայեալ»²⁷: *Խնամ*/ք/ բառի բացատրություններից են. «հոգաբարձութիւն, նախահայեաց հոգողութիւն, պահպանութիւն, հովանաւորութիւն, դարման, գութ, սեր»²⁸, «հոգատարութիւն, հոգացողութիւն, ջանադրութիւն»²⁹, «ուշադրութիւն, հոգատարութիւն, հարկավոր օգնութիւն մատակարարում, միջոցներ, որոնք ձեռք են առնվում հիվանդին օգնելու՝ բժշկելու համար»³⁰ և

²² *Е. А н т о н о в а, О характере религиозных представлений неолитических обитателей Анатолии, "Культура и искусство народов средней Азии в древности и средневековье", М., 1979, стр. 25-27, 30-31; М. Хачикян, Хебат, "Мифы народов мира", т. 2, стр. 586.*

²³ Ղ. Ալիշան, *Հին հասարակ կամ հեթանոսական կրօնք հայոց, Վենետիկ, 1895, էջ 47:*

²⁴ Մովսիսի Խորենացույ Պատմութիւն Հայոց, Եր., 1981, Բ, խց. Գ, խե:

²⁵ Հ. Ա ճ ա ռ յ ա ն, *Հայերեն արմատական բառարան, հ. 3, Եր., 1977, էջ 33; Т. Гамкрелидзе, В. Иванов, Индоевропейский язык и индоевропейцы, т. II, Тбилиси, 1984, стр. 766.*

²⁶ Մեծիճ Վարդանայ Բարձրաբերդցույ Պատմութիւն տիեզերական, Մոսկվա, 1960, էջ 117-118:

²⁷ Բառգիրք հայոց, Քննական բնագիրը, առաջարանը և ծանոթագրությունները Հ. Ամայանի, Եր., 1975, էջ 21:

²⁸ Նոր Բառգիրք հայկազեան լեզուի, հ. 1, Եր., 1979, էջ 949:

²⁹ Հ. Ա ճ ա ռ յ ա ն, *նշվ. աշխ.*, հ. 2, Եր., 1973, էջ 378:

³⁰ Սո. Մ ա լ խ ա ս յ ա ն, *Հայերեն բացատրական բառարան, հ. 2, Եր., 1944, էջ 272:*

այլն: Ինչպես տեսնում ենք, *Անի* –ի բացատրությունն հանդիսացող *խնամք* բառի բերված բոլոր իմաստներն էլ այս կամ այն չափով վերաբերում են Մայր դիցուհու և նրա հետևորդ հեթանոսական Անահիտի հասարակական ֆունկցիաներին: Հիշենք դեռևս հեթանոս Տրդատ 3-րդի հրովարտակը, որտեղ, ըստ Ազաթանգեղոսի, ասված էր. «Ողջոյն հասեալ եւ շինութիւն դիցն օգնականութեամբ, լիութիւն պարարտութեան յարոյն Արամազդայ, *խնամակալութիւն յԱնահիտ տիկնոջէ*, եւ քաջութիւն հասցէ ձեզ ի քաջէն Վահագնէ ամենայն Հայոց աշխարհիս»³¹: Նույն Ազաթանգեղոսի երկում Անահիտ դիցուհին որակվում է նաև հետևյալ կերպ. «*Բարեբար ամենայն մարդկան բնութեան*», «*վառք ազգիս մերոյ եւ կեցուցիչ*», «*մեծն Անահիտ, որով կեայ եւ զկենդանութիւն կրէ երկիրս Հայոց*»³²: Այդպիսին են եղել նաև թե՛ Անիի Անահիտը, թե՛ այստեղ նրան հաջորդած Սուրբ Աստվածածինը: Այդպիսին էր լինելու նաև նախնադարյան Անիում պաշտված և նրան իր անունը տված Մայր դիցուհին:

СЛЕДЫ ОДНОГО ДРЕВНЕГО КУЛЬТА В АНИ

_____ *Резюме* _____

_____ *Л. Петросян* _____

В средневековой столице Армении Ани широкое распространение имел культ Святой Богородицы. Ее имя носил анийский кафедральный собор. Культ Богородицы предшествовал здесь языческий культ Анаит-Богоматери древних армян. Ее храм, находившийся на возвышенности "Девичьей крепости", после принятия христианства был разрушен, а на его месте была построена церковь.

И богиня Анаит в Ани имела своего предшественницу. Известно, что древнейшая мифология доантропоморфна, а чаще зооморфна. Известно также, что герб города Ани-львица. Она является священным животным и зооморфным прототипом многих богинь, в особенности богинь-матерей, которые часто изображены стоящими на львице, пантере, и пр. Неслучайно, что один из кварталов в Ани носил название *Игадзор* ("Ущелье самки").

Сказанное дает основание в основе топонима *Ани* видеть и.-е. корень *an-/*Ḥan- "бабушка, мать отца" (ср. арм. *հանի*, *հանի*, греч. *аннис*, "бабушка" и т.д.). В этом аспекте интересно, что по Г.Алишану, Анаит у древних армян также носила имя *Ани* (ср. имя хеттской богини *Ханна-ханна* < ханнаханна < и.-е. *Ḥan-).

³¹ *Ազաթանգեղայ Պատմութիւն Հայոց, Եր., 1983, ԺԲ, 127:*

³² *Նույն տեղում, Ե, 53, Ե, 59:*